

К. Я. ШЫШЫГІНА

ПАДАННІ НЯСВІЖА

К. Я. ШЫШЫГІНА

ПАДАННІ НЯСВІЖА

МІНСК
«ПОЛЫМЯ»
1990

Рэцэнзент
кандыдат філалагічных навук А. В. Цітавец

Книга уводит нас в мир преданий и легенд древней Несвижской земли. Читатель сможет как бы перенестись на несколько столетий назад, в те времена, когда в Несвиже и его окрестностях властвовали могущественные магнаты Радзивиллы, узнает о драматичных страницах жизни города, познакомится с поэтичными образцами народной памяти — подлинными жемчужинами фольклора.

Шышыгіна К. Я.
Ш 98 Паданні Нясвіжа. — Мн.: Полымя, 1990. —
40 с.: іл.
ISBN 5-345-00352-1

Шишигина К. Я. Предания Несвижа.

Книга вядзе нас у свет паданняў і легендаў старажытнай Нясвіжскай зямлі. Чытач зможа як бы перанесціся на некалькі стагоддзяў назад, у тыя часы, калі ў Нясвіжы і яго наваколлі панавалі магутныя магнаты Радзівілы, даведаецца пра драматычныя старонкі жыцця горада, пазнаёміцца з паэтычнымі ўзорами народнай памяці — сапраўднымі жамчужынамі фальклору.
Для шырокага кола чытачоў.

Ш 0503020903—180
М306(03)—90 10—90

ББК 63.3(2Б)

ISBN 5-345-00352-1

© Выдавецтва «Полымя», 1990

ІМЯ ГОРАДА

На Беларусі Нясвіжчына — адна з мясцін, што маюць надзвычай багатую гісторыю. Шмат цікавых, паэтычных паданняў і легендаў нарадзілася тут, у маляўнічым кутку нашай зямлі. Гэтыя своеасаблівыя помнікі даўніны хваляюць нас сваёй сувяззю з мінулым краем, вобразнасцю і непаўторнасцю. Знаёмства з імі пачнём з легенд пра назву самога горада. Існуе некалькі версій яе паходжання.

Даўным-даўно, калі ўсе тутэйшыя землі яшчэ былі пакрыты густым непраходным лесам, па рацэ Ушы з поўначы спусціўся ў гэты край нейкі князь з дружнай. Яны ўбачылі тут шмат дзікіх звяроў, якія зусім не баяліся чалавека. Паляванне было вельмі ўдалым. Хутка ўсе лодкі запоўніліся дзічынай. Не хапіла месца вялікаму мядзведзю, якога падстрэліў сам князь. Вырасылі прыехаць па яго іншым разам. Праз некалькі дзён князь паслаў сваіх верных слуг па здабычу. Але слугі вярнуліся і далажылі князю, што мядзведзь нясвежы. З той пары так і пачалі называць гэтае месца, дзе потым узнікла славянскае паселішча.

Вось якая легенда пра Нясвіж расказваецца ў 9-ым томе вялікай працы «Расія. Поўнае геаграфічнае апісанне нашай айчыны» пад рэдакцыяй вядомага вучонага В. Сямёнава-Цян-Шанскага.

Шмат гадоў таму назад, гаворыцца ў ёй, на месцы цяперашняга горада была высокая і вельмі крутая гара. Цяжка было ўбачыць што-небудзь з-за яе. Называлі гару «Невидимой» ад спалучэння слоў «не сведць» нічога. У час моцнай паводкі, можа яшчэ сусветнай, гэтую гару размыла на сем узгоркаў і занесла сюды дамы з людзьмі і цэлы карабель. Так з'явіліся сяленцы на гэтай зямлі, а іх паселішча атрымала імя ад назвы гары.

Некаторыя даследчыкі лічаць, што Нясвіж узнік на адным з водных гандлёвых шляхоў. Аб гэтым сведчаць шматлікія запруды на рацэ Ушы, ля вытокаў якой раскінуўся горад.

Сапраўды, у гэтым месцы сустракаюцца дзве водныя сістэмы — рака Уша ўпадае ў магутны Нёман, які імчыць свае воды ў Балтыйскае мора, на поўдзень ад горада

пачынаецца з невялікага цяпер балота рэчка Лань, прыток Прыпяці.

Паданне гаворыць, што там, дзе Уша і Лань блізка падыходзілі адна да адной, і ўзнікла паселішча людзей, якія дапамагалі перацягваць ладзі ў гэтым месцы волакам. Затым яно ператварылася ў астрог і стала цэнтрам невялікага княства.

Паселішча было добра ўмацаванае. Гэтаму дапамагалі і вялікія балоты-багны, і шматлікія абаронцы-воі, якіх называлі віжамі. Цяжка было прабрацца варожым воінам праз высокія сцены крэпасці. Кожную раніцу дзорныя на вежах дакладвалі князю аб тым, што ў горад не прайшлі варожыя лазутчыкі. У самой крэпасці было шмат — «несть числа» — віжаў. Ад сугучча гэтых кароткіх слоў «несть віжаў» і сталі называць горад-крэпасць.

Наш сучаснік, аўтар шматлікіх тапанімічных слоўнікаў, прафесар В. А. Жучкевіч тлумачыць слова Нясвіж проста, без усялякай таямнічасці. Калісьці густыя зараснікі кустоў каля вады называлі свідзю. Каля горада-крэпасці такіх кустоў не было.

АД КАЛКІ ДА НЯСВІЖА

Першае ўпамінанне Нясвіжа ў летапісах адносіцца да 1223 года. З захаду на Русь насоўваліся нямецкія і шведскія феодалы, а з усходу — мангола-татарскія захопнікі.

Палавецкі хан Кацяян прасіў у кіеўскага князя і іншых рускіх князёў дапамогі. Ён казаў так: «Нашу зямлю сёння забралі татары, а вашу возьмуць заўтра, абараніце нас. Калі не дапаможаце, то мы будзем перабіты сягоння, а вы заўтра».

Кіеўскі князь склікаў блізкіх і далёкіх суседзяў-князёў на раду. Прывёў сюды сваю дружыну і Юрый Нясвіжскі. Выраслы ісці паходам на ворага. Татараў трэба было сустраць у стэпе за Дняпром на палавецкай зямлі. Дружны на Мсціслава Галіцкага першай перайшла раку, сустрэлася з мангола-татарамі і разбіла іх перадавы атрад. Рашучы бой пачаўся 31 мая ля ракі Калкі. Вялікай трагедыяй для рускіх дружин закончылася гэтая бітва. Мужна змагаліся воіны, але сіл не хапала. Ворагі акружылі іх лагер і прапанавалі здацца ў палон. У ліку князёў, якія не здаліся непрыяцелю, а са зброяй у руках прарываліся да Дняпра, быў і нясвіжскі князь Юрый. Усе яны загінулі разам з дружыннікамі. Тыя ж, хто трапіў у палон, паміралі ў вялікіх пакутах. Пераможцы піравалі, седзячы на дошках, пад якімі ляжалі няшчасныя. Доўга навокал разносіліся енкі і храбусценне касцей.

Паданне расказвае, што з усіх ваяроў нясвіжскай дружыны на радзіму вярнуўся толькі адзін. Як і многія яго

Таполя на Выставачнай паляне

таварышы, ён упаў на полі бітвы з глыбокімі ранамі і страціў прытомнасць. Ворагі палічылі яго мёртвым. Ноччу паранены прыйшоў да памяці і пачуў ціхі стогн недалёка ад сябе. Воін падпоўз да паміраючага. Гэта быў яго князь. Пазнаўшы свайго дружынніка, паміраючы князь прасіў яго вярнуцца на радзіму і раскажаць, як па-геройску загінулі ўсе нясвіжцы, не здаліся ў палон. Малады дружыннік даў слова выканаць просьбу. Ён раскажа, як мужна змагаліся яго таварышы, перадасць апошнія слова вярнасці маладой княгіні і падалуе родную зямлю. Праз некалькі хвілін князь памёр на руках свайго вернага воіна.

Доўгім і цяжкім быў шлях да дому. Шмат дзён і месцаў дабраўся дружыннік да вытокаў Ушы. У Нясвіжы яго, як і ўсіх астатніх воінаў, даўно аплакалі родныя. І вось ён, абясцелены, — каля сцен роднага горада. Расказаў пра гібель усіх дружыннікаў і князя, перадаў яго апошнія словы і сканаў. Легенда гаворыць, што на тым месцы, дзе быў пахаваны воін, заўсёды расло магутнае дрэва. У наш час гэта старая таполя, якая захавалася ў гарадскім парку на паляне, што называецца Выставачнай.

Каля старой таполі знаходзіцца камень-помнік, на якім напісана па-польску, што ў час закладкі парку тут расло толькі гэтае дрэва.

РАДЗІВІЛЫ АД СЛОВА «РАДЗІЦЬ»

На працягу многіх стагоддзяў Нясвіжам валодалі магнаты Радзівілы. Яны мелі велізарныя плошчы зямлі, атрымлівалі мільённыя даходы, аказвалі ўплыў на лёсы тысяч людзей. Многія, хто наведвае старажытны горад, пытаюцца, як з'явіліся тут Радзівілы, хто яны і адкуль.

Вось якую легенду раскажваюць у Нясвіжы. Жадаючы ўзвясціць род, Радзівілы выводзілі сваё паходжанне ад старажытнай рымскай арыстакратыі. Нібыта пачынальнік роду, нейкі Дорспрунг, дабраўся морам у Літву і заснаваў там паселішча Рамнову (Новы Рым). Сярод нашчадкаў гэтага роду былі і палітычныя і культавыя дзеячы. Асабліва вядомым зрабіўся Вярхоўны жрэц Крыва-Крывейша. Ён моцна пакахаў прыгажуню-літоўку. У іх нарадзіўся сын, якога бацька, як жрэц, не меў права выходзіць сам. Маладая маці пры родах замерла. Каму аддаць хлопчыка на выхаванне? Крыва-Крывейша прыдумаў хітры план. Да яго часта прыязджалі князі. Адзін з іх, Нарымунт, не меў сына. Ён прасіў жраца вымаліць у бога Пяркунаса яму наследніка. Вось гэта і паспрабаваў выкарыстаць Крыва-Крывейша. Калі ў чарговы раз да яго прыехаў Нарымунт, які любіў паляванне, жрэц загадаў пакласці маленькага сына ў люльку, аздобіць яе кветкамі і павесіць на высокае дрэ-

ва. У час палявання сабакі вывелі князя і яго світу да дзіўнага дрэва, каля якога ніякай дзічыны не было. Паляўнічыя паглядзелі ўгору і ўбачылі сярод лісця нейкі прадмет. Яго знялі. Гэта быў «вялікі цуд» — хлопчык, здаровенькі і прыгожы. Крыва-Крывейша сказаў Нарымунту: «Вось табе бог Пяркунас і паслаў сына. Гадуй дзіця, як роднае, і ва ўсім слухайся, бо ягонае слова будзе голасам самога Бога».

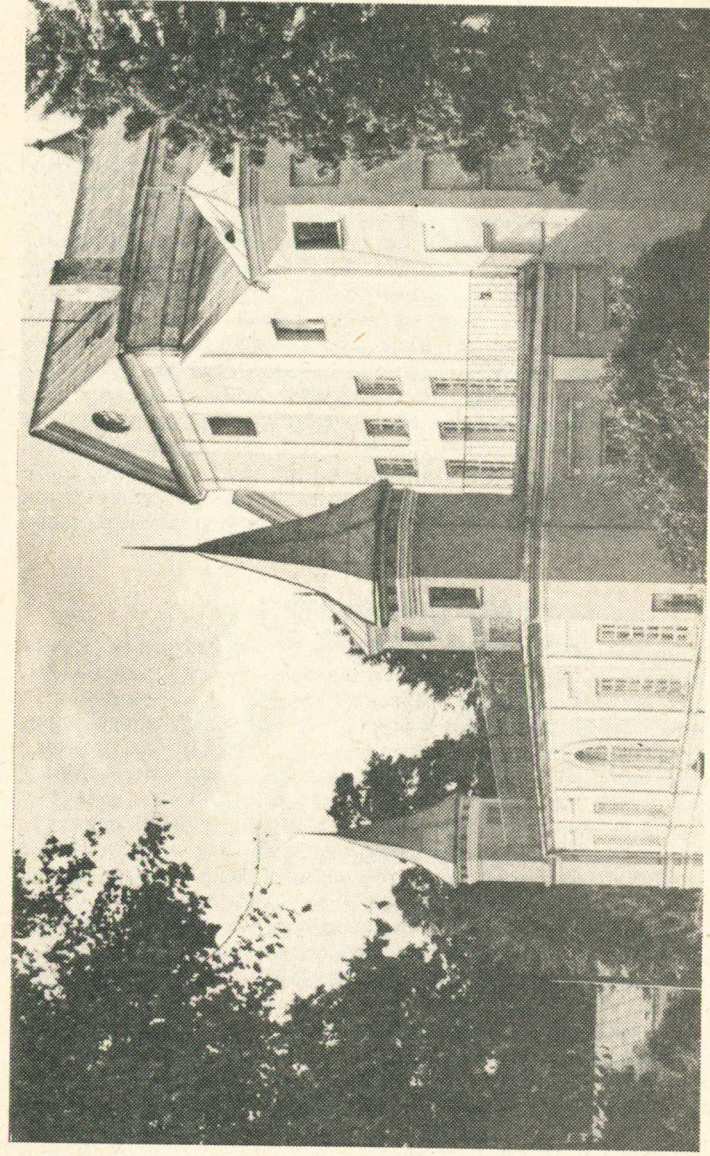
Малога назвалі Ліздэйкам, што значыць па-літоўску «знойдзены ў гняздзе». Хлопчыка, які хутка падростаў вельмі шанавалі, з яго думкамі заўсёды лічыліся. Аднойчы да Ліздэйкі за парадай звярнуўся сам Вялікі князь Гедымін. Трэба было растлумачыць незвычайны сон, які прысніўся князю, калі ён заначаваў у даліне Святога Рога: магутны жалезны воўк гучна выў на ўсе чатыры бакі свету. Ліздэйка растлумачыў сон так: на тым месцы, дзе начаваў князь, трэба пабудаваць вялікі горад, каб слава аб ім пранеслася па ўсёй зямлі. Так узнік Вільнюс. Менавіта пасля гэтага да імя Ліздэйкі далучылася мянушка Радзівіл — ад беларускага слова «радзіць». Некалькі пакаленняў нашчадкаў Ліздэйкі карысталіся гэтым словам як мянушкай, а потым яно стала прозвішчам магутнага роду. Пачынальнікам гэтага роду па нясвіжскай лініі быў Ян Радзівіл па мянушцы Барадаты.

ПАПОВАЯ ГОРКА

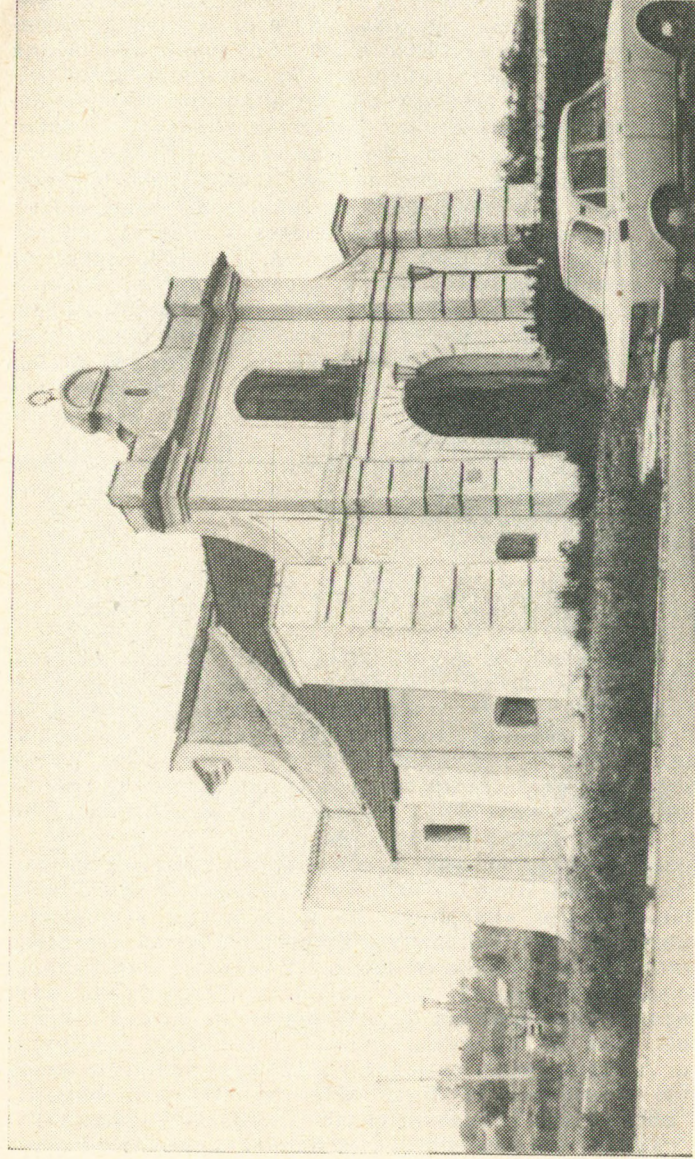
На паўночны ўсход ад Нясвіжа ў маляўнічым кутку нясвіжскага парку размясцілася Паповая горка. Гэта высокі, пакрыты лесам узгорак на беразе ракі Ушы.

З яго назвай звязаны падзеі, што адбываліся тут у сярэдзіне XVI стагоддзя, калі пачаліся ганенні на пратэстантаў з боку езуітаў. Паданне гаворыць, што на ўзгорку калісьці была капліца, у якой памясцілі на пяць дзён без вады і ежы некалькі дзесяткаў злоўленых пратэстантаў. Ім было прапанавана адрачыся ад сваёй веры. Калі праз пяць дзён капліцу адчынілі, то знайшлі жывым толькі аднаго, які таксама пад вечар памёр. Усе загінуўшыя былі пахаваны на гэтым жа ўзгорку. Розных прапаведнікаў прасты народ называў папамі. З таго часу і ўзгорак з пахаванымі прапаведнікамі-пратэстантамі пачалі называць Паповай горкай. У канцы XVI стагоддзя на плошчы ў Нясвіжы палілі кнігі беларускага асветніка-філосафа Сымона Буднага. Сам Сымон Будны, ратуючыся ад пагоні, ледзь не патануў.

Некаторыя легенды, што раскажваюць аб тым часе, сцвярджаюць, быццам у Нясвіжы была ўчынена малая Варфаламееўская ноч. Але гэта не зусім адпавядае гістарычным фактам. Малая Варфаламееўская ноч мела месца ў Вільні, дзе на кастрах гінулі кнігі асветнікаў, у тым ліку Сымона Буднага. Вось чаму сёння цяжка знайсці хаця б некалькі экзэмпляраў нясвіжскіх выданняў таго часу.

Нясвіжскі замак з боку возера Дзікага

Слуцкая брама

ПАСЛЯДОЎНІК МІКЕЛАНДЖЭЛА

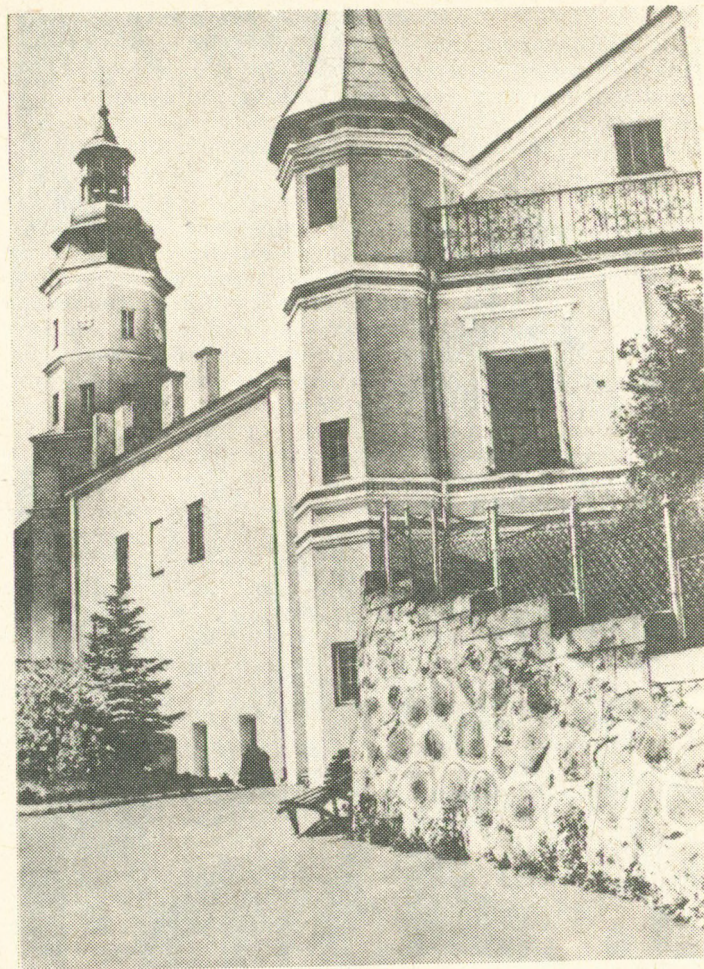
Да нашых дзён захаваліся ў Нясвіжы цудоўныя будынкі феадальнага замка, касцёла, ратушы, жаночага кляштара, Слуцкай брамы і іншых. У здзіўленні спыняюцца шматлікія госці горада перад гэтымі помнікамі сівой мінуўшчыны. Часта ім расказваюць зусім неарыгінальную легенду аб тым, як архітэктара і мастака асялілі магнаты, каб ён ужо ніколі не змог стварыць нічога прыгажэйшага. Але гэта не мае пад сабой ніякіх гістарычных падстаў. Добра вядома толькі тое, што галоўным архітэктарам Нясвіжскага дварцова-замкавага комплексу і касцёла езуітаў быў італьянец Ян Марыя Бернардоні. Гэта ён, маўклівы манах з невялікага горада Кома, вучань Віньёлы, які працаваў з Мікеланджэла, сам удзельнік будаўніцтва сабора святога Пятра ў Рыме, прынёс магутныя ідэі Адраджэння на землі славян. Мяркуюць, што памёр ён у Нясвіжы ў 1605 годзе. Самыя цудоўныя яго творы зберагліся ў невялікім беларускім горадзе і ў нашы дні выклікаюць захапленне сваёй нязгаснай прыгажосцю.

Легенда аб мастаку, у якога адабралі зрок, упарта жыве на Нясвіжскай зямлі. Хто быў той мастак у сапраўднасці — невядома.

ВЯЛІКІ ГАЛАНДЗЕЦ У НЯСВІЖЫ

На Нясвіжчыне з даўніх часоў існуе легенда пра тое, што сюды прыязджаў знакаміты мастак Рэмбрант. Яго запрасілі, калі пачала складацца замкавая карцінная галерэя, адна з багацейшых на гэтых землях. У ёй налічвалася да 1000 мастацкіх твораў на палатне і дрэве. Частка іх, у большасці сваёй партрэтнага жанру, захавалася да нашага часу і ўпрыгожвае зборы Дзяржаўнага мастацкага музея БССР і іншых музеяў краіны і свету.

Польска-беларускі паэт У. Сыракомля піша аб магчымым наведванні Нясвіжа вялікім галандцам у сваёй этнаграфічнай працы «Вандроўкі па маіх былых ваколцах». Ён сцвярджае, што Рэмбранта запрасілі з мэтай атрымаць кансультацыі па стварэнню галерэі і заказалі яму некалькі парадных партрэтаў. Але пакуль не ўстаноўлена, калі прыязджаў Рэмбрант на беларускія землі. Цяжка знайсці і творы, якія ён, магчыма, напісаў у Нясвіжы. Беларускі мастак А. Кашкурэвіч прыслаў у нясвіжскі школьны музей невялікі фотаздымак карціны Рэмбранта «Польскі коннік», якая магла быць намалёвана па нясвіжскіх уражаннях. Само палатно ў нашы дні знаходзіцца ў музеі Нью-Йорка. Але ўсе гэтыя разважанні яшчэ не даказы. Пакуль мы можам успрымаць звесткі пра наведванне мастаком Нясвіжа толькі як цікавую легенду.

Нясвіжскі замак. Гаспадарчы дворык

ЧОРНАЯ ДАМА

Больш чатырох стагоддзяў жыве ў Нясвіжы паданне аб Чорнай даме. Пра яе расказвалі ў сваіх творах многія літаратары, мастакі, музыканты. З гэтай легендай знаёмяць шматлікіх турыстаў экскурсаводы, прыводзячы іх да цудоўнага палаца-замка ў жывапісным парку. У вуснай народнай творчасці яна жыве ў розных варыянтах.

Арка параднага двара замка

Вось што расказваюць у Нясвіжы.

...У сярэдзіне XVI стагоддзя ўладаром горада быў магутны і слаўны Мікалай Радзівіл па мянушцы Чорны. У літаратуры ён падаецца як здольны дыпламат, адукаваны дзяржаўны дзеяч, вельмі ўплывовы ў Вялікім княстве Літоўскім. У 1547 годзе Мікалай Чорны дамогся для сябе тытула князя, але не супакоіўся на гэтым. Ён марыў выйсці з-пад улады польскай кароны і стаць самому незалежным каралём у княстве Літоўскім. Каб здзейсніць гэту мару, Радзівіл выкарыстаў новую плынь у рэлігіі — пратэстантызм. Сам князь прыняў вучэнне Кальвіна і запрасіў у Нясвіж шматлікіх рэфарматараў. Іменна ў гэты час пачала дзейнічаць Нясвіжская друкарня, у якой былі выдадзены кнігі на беларускай мове. Яшчэ болей узрос ўплыў Мікалая Чорнага, калі ён парадніўся з будучым польскім каралём Жыгімонтам II Аўгустам праз сваю стрыечную сястру Барбару Радзівіл.

Прыгажуня Барбара жыла ў Вільні. Яе бацька лічыўся спрактыкаваным палкаводцам, якога называлі Геркулесам Літоўскім за тое, што ён атрымаў 30 перамог над ворагам. Дарэчы, яго партрэт, выкананы ў манеры нямецкага Адраджэння, захаваўся да нашага часу, быў рэстаўрыраваны ў 1982 годзе. Есць меркаванне, што яго напісаў адзін з Кранахаў. Барбара рана страціла бацьку, а ў хуткім часе і першага мужа. Дамы маладой удавы і каралевіча Жыгімонта знаходзіліся побач. Каралевіч не застаўся раўнадушным да прыгажосці Барбары. Яны пачалі сустракацца і неўзабаве моцна пакахалі адзін аднаго. Хутка аб гэтым даведаліся сваякі. Асабліва занепакоіўся нясвіжскі Радзівіл — Мікалай Чорны. Ён клапаціўся аб рэпутацыі сястры і вырашыў прыняць неабходныя захады, каб зберагчы імя яе і свайго роду ад непажаданых плётак. Небяспeka была ў тым, што маці каралевіча Бона Сфорца люта ненавідзела «выскачак» Радзівілаў.

Стары кароль дажываў апошнія дні. У хуткім часе манархам павінен быў стаць яго сын. Жонку для яго шукалі сярод магутнейшых каралеўскіх двароў Еўропы.

Нясвіжскі Радзівіл вырашыў сам паехаць у Вільню і навесці парадка. Ён бярэ з сабой стрыечнага брата Мікалая Рыжага (роднага брата Барбары) і накіроўваецца да каралевіча. У рыцарскім адзенні браты выглядалі вельмі грозна. Яны запатрабавалі ад Жыгімонта канчатковага рашэння: альбо ажаніцца з Барбарай, альбо больш з ёй не сустракацца. Каралевіч, які ведаў сваё няўстойлівае становішча, адносіны каралевы-маці да прадстаўніцы роду Радзівілаў, а таксама інтрыгі пры польскім двары, мусіў даць слова, што ён пакіне каханую.

Браты зрабілі выгляд, што ад'язджаюць з Вільні. Каралевіч жа захацеў зноў пабачыцца з Барбарай. У час сустрэчы закаханых раптоўна з'явіліся браты і запатрабавалі ад Жыгімонта ажаніцца з іх сястрой, бо ён парушыў сваё

слова. Каралевіч згадзіўся, таму што вельмі кахаў Барбару. Папрасіў толькі, каб шлюб застаўся ў тайне да той пары, пакуль ён не стане каралём, інакш не зможа абараніць не толькі Барбару, але і сябе.

Праз некаторы час Жыгімонт Стары памёр. Каралевіча спешна выклікаюць у Кракаў. Бона Сфорца актыўна шукае для маладога караля нявесту. Шлюб павінен умацаваць трон і павялічыць прэстыж Рэчы Паспалітай у Еўропе. Як удар грому была вестка, што ў караля ўжо ёсць жонка Бона Сфорца прыкладае ўсе намаганні, каб сейм не каранаваў Барбару. Для вырашэння гэтага пытання Мікалаю Чорнаму прыйшлося спецыяльна паехаць у Рым да папы. Калі сейм усё ж такі быў вымушаны каранаваць Барбару, каралева-маці ў знак пратэсту пакінула Кракаў і выехала на радзіму — ў Італію. Яна забрала з сабой увесь свой двор, але пакінула агентаў з заданнем атруціць ненавісную каралеву. Да нашых дзён дайшло прозвішча аптэкара Монці, які замест патрэбнага лякарства прыгатаваў яд, што паволі, але няўмольна звёў квітнеючую прыгажуню ў магілу. Барбара была каранавана ў снежні 1550 года, а праз шэсць месяцаў, у маі 1551 года, яе не стала.

Роспач і гора караля былі бязмернымі. Па завяшчанню памёршай труну з яе цела павезлі ў Вільню. Няўцешны кароль усю дарогу ад Кракава ішоў за труной пешшу. Пахавалі Барбару ў Кафедральным саборы на плошчы Гедыміна. Саркафаг з яе муміяй знаходзіцца там і ў нашы дні.

Пра вялікае каханне і гора караля напісана шмат твораў. Жыве яно і вось ў такой легендзе.

Кароль пасля смерці каханай так сумаваў, што вырашыў пры дапамозе алхімікаў вызваць яе душу. Як сведчаць гісторыкі, зрабіць гэта ўзяліся Твароўскі і Мнішак (гістарычныя асобы). У паўзмрочнай зале было ўсё падрыхтавана, каб з дапамогай люстраў, на адным з якіх была выгравіравана постаць Барбары ва ўвесь рост у белым адзенні, разыграць сцэну сустрэчы караля і душы яго дамы сэрца. Караля пасадзілі ў крэсла і хацелі прывязаць рукі да падлакотнікаў, каб ён незнарок не дакрануўся да прывіду. Жыгімонт даў слова, што будзе сядзець спакойна і толькі на адгледзі запытае ў каханай, як яму жыць далей. Але, калі з'явілася здань, ён ад хвалявання забыўся на сваю клятву, ускочыўшы з крэсла, кінуўся да прывіду са словамі: «Басенька мая!» і хацеў яе абняць. Пачуўся выбух, пайшоў трупны пах — цяпер душа Барбары не магла знайсці дарогу ў магілу, вечно ёй блукаць па зямлі. Вось з таго часу і ходзіць яна сярод людзей, а пасля смерці караля пасялілася ў Нясвіжскім замку. Перад жывымі заўсёды з'яўлялася ў чорным адзенні ў знак жалобы па сваім загубленым каханні. У замку лічылі, што прывід папярэджвае гаспадароў, калі пагражае якая-небудзь небяспека, вайна, хвароба.

У сярэдзіне XVIII стагоддзя Чорная дама пачала выконваць новыя абавязкі — сачыла за паводзінамі маладых прыгожых дзяўчат і жанчын. Некаторых яна правучвала ў цёмных месцах у час баляў, калі яны дазвалялі сабе з'яўляцца ў вельмі адкрытых туалетах.

У існаванне ў замку Чорнай дамы верылі і немцы, якія двойчы акупіравалі Нясвіж. Калі яны бачылі ў канцы парку што-небудзь чорнае, то з крыкам «Шварц фрау!» стралялі ў тым напрамку і беглі хавацца. Гэтым часта карысталіся партызаны.

Хутка пасля заўчаснай смерці Барбару пачалі лічыць святой. Мастакі пісалі абразы маці боскай з яе партрэтаў. Адзін з іх цяпер знаходзіцца ў Вільнюсе. Наш сучаснік беларускі паэт Янка Сіпакоў напісаў на гэты сюжэт баладу пад назвай «Просьба».

ДУБ І САСНА

Увагу ўсіх, хто едзе ў горад па старой дарозе Гарадзeya—Нясвіж, прыцягвае незвычайны помнік прыроды: дуб і сасна стаяць абняўшыся, як закаханыя на ўсё жыццё. Вакол помніка — агароджа і надпіс: «Аберагаецца дзяржавай». У нашы дні тут пабудавана арка з заручальнымі пярсцёнкамі. Сюды прыязджаюць маладыя ў дзень рэгістрацыі шлюбу, каб прысягнуць на каханне, і абяцаюць зберагаць адзін аднаго так, як робяць гэта дуб і сасна на працягу стагоддзяў.

Шмат легенд звязана з гэтымі дрэвамі. У іх абавязкова прысутнічаюць закаханыя, якіх разлучылі сілаю. Адна з легенд апавядае пра тыя часы, калі ў Нясвіжы быў створаны вялікі прыгонны тэатр. Падзеі адбываліся ў другой палове XVIII стагоддзя. На нясвіжскай сцэне пачалі аддаваць перавагу балету і оперы. Артыстаў рыхтавалі з мясцовай прыгоннай дзятвы. Іншаземцаў-балетмайстраў здзіўлялі здольнасці дзяцей да танца, іх талент. Ужо праз тры-чатыры гады маленёкіх артыстаў можна было паказаць любому, нават самаму патрабавальнаму глядачу Еўропы. Вядомыя ўсяму свету майстры балета Дзюпрэ і Пуціні гаварылі, што ніколі не павярылі б у магчымасць за такі кароткі час навучыць прафесіянальна танцаваць, калі б самі на свае вочы не пераканаліся ў гэтым. У Слуцку таксама існаваў прыгонны тэатр. Родныя браты Міхал і Геранім Радзівілы часта пазычалі адзін аднаму артыстаў. На слуцкай сцэне балет развіваўся значна раней, чым у Нясвіжы, дзе спачатку аддавалі перавагу драматычнаму мастацтву. Калі ў Нясвіжы задумалі паставіць некалькі балетных спектакляў, са Слуцка прывезлі артыстаў-танцораў у абмен на таленавітых нясвіжскіх музыкантаў. У Нясвіж быў запрошаны і сам праслаўлены Дзюпрэ.

Паданне расказвае, што сярод балерын вызначалася талентам і прыгажосцю семнаццацігадовая Гануся. Стройна,

Дуб і сасна

з вялікімі блакітнымі вачыма, якія ў танцы запальваліся агнём незвычайнага натхнення, яна пакарала сэрцы гледачоў. Не маглі застацца раўнадушнымі да вялікага таленту простаі дзяўчыны нават князі і іх шматлікія знакамітыя госці. Некаторыя з гасцей спадзяваліся знайсці спагадлівы адказ на свае заляцанні і былі пакрыўджаны, калі артыстка рэзка і рашуча адмаўляла ўсім, нягледзячы на паходжанне і званні. Гэта абражала фанабэрыстых паклоннікаў, якія нават спрабавалі скардзіцца самому князю і патрабавалі адправіць яе на канюшню. Каб пазбегнуць прызнання ў каханні, зне-

важальных падарункаў, танцорка вымушана была пасля спектакляў хавацца ў патаемных месцах. Часта для гэтай мэты яна выкарыстоўвала старыя дэкарацыі за сцэнай.

Нясвіжскі мастак, малады прыгажун Язэп, які не аднойчы рыхтаваў дэкарацыі да спектакляў, ведаў, дзе хавалася дзяўчына. У яго сэрцы агонь кахання гарэў яшчэ з таго моманту, калі ён першы раз убачыў Ганусю ў замку. Гануся таксама марыла аб вялікім каханні, якое часта павінна была перадаваць у танцы, але ніколі яшчэ не перажывала ў сапраўдным жыцці. Яна даўно звярнула ўвагу на маладога мастака і чакала прызнання толькі ад яго. Язэп жа лічыў сябе недастойным увагі такой таленавітай балерыны. Дзяўчына здавалася яму недасягальнай зоркай, ідэалам. Больш за ўсё ён баяўся словамі прызнання абразіць, напалохаць каханую і страціць яе давер і прыхільнасць.

Такое становішча цягнулася амаль два гады. Хутка заканчваўся тэрмін дагавору, і Гануся павінна была вярнуцца ў Слуцк. Адчай, які перажываў юнак пры думцы аб расстанні, дапамог яму перамагчы нерашучасць і прызнацца любай у сваім вялікім каханні. Доўгачаканыя словы ўсхваляванага хлопца знайшлі водгук у сэрцы дзяўчыны. Шчаслівыя закаханыя вырашылі звярнуцца да князя Міхала за дазволам на шлюб. Нясвіжскі князь даў згоду на вяселле, але патрэбна было ведаць яшчэ, што скажа слугкі Радзівіл. Тут трэба зазначыць, што слугкі князь вызначаўся хваравітай жорсткасцю ў адносінах да прыгонных. Для яго найвялікшай асалодай было слухаць енкі падняволеных, якіх суроа каралі за самую нязначную правіннасць. Здарылася самае страшнае: жорсткі князь у вялікім гневе загадаў закаваць дзяўчыну ў кайданы і даставіць яе назад у Слуцк. Пачуўшы гэта рашэнне, закаханыя вырашылі ўцякаць. Але салдаты злавілі ўцекачоў недалёка ад Нясвіжа. Апошні абдымак іх і распач былі такімі адчайнымі, што нават сэрцы салдатаў не вытрымалі: яны плакалі разам з тымі, каго павінны былі разлучыць. Закаваную ў кайданы Ганусю павезлі ў Слуцк, а праз некалькі дзён у Нясвіжы даведаліся, што дзяўчына загінула. Ніхто дакладна не мог сказаць, што з ёй здарылася: ці яна сама дабравольна пакінула гэты свет, у якім не магла жыць без каханага, ці загінула ў страшэнных пакутах у змрочным падземлі.

З той пары Язэп у любое надвор'е хадзіў на месца іх апошняга расстання і праводзіў там цэлыя гадзіны. Можна гэта ён пасадзіў і выгадаваў у памяць аб сваім адзіным каханні незвычайныя дрэвы. Фактам з'яўляецца тое, што ён адрокся ад свету, пайшоў у манастыр і ўсё жыццё аддаў мастацтву.

Дуб і сасна дажылі да нашых дзён. Расказваюць, што ў час апошняй вайны немцы хацелі вывезці гэты цуд прыроды ў Германію, але не паспелі. Неразлучныя дрэвы не аднойчы прыцягвалі ўвагу мастакоў, паэтаў, музыкантаў.

ТАЯМНІЦЫ НЯСВІЖСКІХ САРКАФАГАУ

Вялікую плошчу пад нясвіжскім касцёлам займае царства мёртвых — шматлікія дамавіны з муміямі, якія захаваліся да нашага часу. На працягу некалькіх стагоддзяў тут хавалі гаспадароў Нясвіжскага замка. Першае пахаванне датуецца 1616 годам, апошняе — 1936-ым. Саркафагі ўяўляюць сабой дзве труны: металічная ўкладзена ў драўляную. Металічная труна напалову зашклёная. Цяперашнія «насельнікі» дамавін пры жыцці аказвалі ўплыў на лёсы мільёнаў людзей, карысталіся з працы шматлікіх прыгонных, мелі свае сакрэты і загадкавыя асаблівасці, якія яны забралі з сабой у гэтае маўклівае сховішча. Толькі легенды і паданні спрабуюць прыадкрыць іх таямніцы.

Пачнём наша апавяданне з гісторыі пра пакоі, у якім пахаваны бацькі і дзядзюшкі малалетніх дзяцей. Маці ўсіх рана памершых дзяцей была Кацярына, жонка Міхала Радзівіла. У легендзе Кацярына Радзівіл падаецца глыбока няшчаснай жанчынай, якая часта хавала сваіх дзяцей, а потым гадамі хадзіла ў жалобе. Пакуты маці былі такія вялікія, што нават ноччу ў час сну яе душа не ведала супакою. Яна пакідала цела і ляцела да падзямелля, дзе былі пахаваны дзеці. Праз вузенькія краты душа дабіралася да маленькіх дамавін і тут ператваралася ў саву. Па чарзе птушка жудасна галасіла над кожнай дамавінай. У тых, хто выпадкова аказваўся непасрэдна ад касцёла і чуў гэтыя крыкі, валасы ўставалі дыбам на галаве, а іншыя нават трацілі прытомнасць.

У некаторых творах літаратуры гэтае хваляючае паданне мае працяг. Адна з дачок Кацярыны Радзівіл — Караліна дажыла да шаснаццаці гадоў і рыхтавалася выходзіць замуж за каханага хлопца. Маці лічыла, што яна ўжо перайшла тую мяжу, якая пагражала яе жыццю, але на ўсякі выпадак Караліну перавезлі ў іншы замак. Там, спадзявалася жанчына, злы лёс абміне любімую дачку.

Кожную раніцу прыгожая Караліна пачынала з прымеркі шлюбных убораў. Дастаўлялі ёй лепшыя сукенкі з Варшавы, Парыжа, Берліна. Мясцовыя майстрыхі шылі і вышывалі цудоўныя аздобы да вясялля. Пасля прымерака маладая ў белым пенюары з распущанымі валасамі любіла чытаць, седзячы за сталом у сваім пакоі, праз высокія вокны якога ўліваліся яркія промні сонца. Адночы Кацярына зайшла да дачкі ў такі час і паклікала. Караліна маўчала. Яе галава ляжала на стале на разгорнутай кнізе. Здавалася, што дзяўчына задраамала ад цеплыні сонечных промняў. Маці падышла да стала і ўзяла яе за руку. Рука была, як у нежывой. На крык Кацярыны збегліся слугі, перанеслі Караліну на ложка, але прывесці ў прытомнасць ужо не змоглі. Няўмольны лёс забраў у маці і гэту дачку.

Роспач і гора няшчаснай былі няўцешныя. Яна загадала

выліць з воску фігуру дачкі ва ўвесь рост і пасадзіць за стол так, як тая сядзела ў апошнюю раніцу свайго кароткага жыцця. Валасы былі натуральныя, доўгія, хвалістыя, колеру золата. На руках сапраўдныя дарагія пярсцёнкі, якія ўпрыгожвалі пальцы Караліны ў той трагічны момант. Падабенства было такім вялікім, што, здавалася, вось зараз дзяўчына прыпадніме галаву ад кнігі, засмяецца пунсовымі вуснамі і кінецца ў абдымкі маці. У пакоі на ложку, дыванах, на падлозе ляжалі параскіданыя шлюбныя ўборы, цудоўныя светлыя сукенкі, вёлюм, а на ўсім гэтым харастве ляжала празрыстае чорнае пакрывала. Кажуць, што Кацярына да апошняга свайго дня ўжо ніколі не смяялася, часта прыходзіла ў пакой дачкі, малілася, размаўляла з ёю, плакала.

Сяброўкі Караліны павыходзілі замуж і забыліся пра яе, уцешыўся з другой закаханы жаніх, і толькі сэрца маці помніла дачку, крывавыя раны не загойваў нават час. Кацярына не пазбавілася жалбы да самага свайго скону. Перад смерцю яна аддала загад зрабіць васковую фігуру сябе самой на каленях перад ложкам дачкі. Ніхто не меў права заходзіць у жудасны пакой пасля смерці маці. Людзі ў замку баяліся нават наблізіцца да гэтага месца.

«ГАРБАТЫ» САРКАФАГ

Шмат гісторый звязана з гэтай дамавінай. У ёй, гаворыцца ў паданнях, пахавана князеўна, якая пакахала простага хлопца і загінула праз гэта. Дзяўчына ўцякла з бало, калі яе збіраліся заручыць з замежным прынцам. Каханы павінен быў чакаць яе з адзеннем і возам, каб разам уцячы з замка. Але пра змову даведаліся. Хлопца злавілі і пасадзілі ў вежу. Князеўна, не ведаючы яшчэ аб гэтым, у балёвым уборе выбегла на люты мароз і ў лёгкіх туфліках па снезе пабегла на дамоўленае месца сустрэчы. Чакаючы на лютым марозе на патаемнай лаўцы, яна замерзла і так скарчанела, што яе не маглі палажыць у звычайную труну і вымушаны былі пахаваць у сядзячым становішчы. Беларускі паэт Юрась Свірка па матывах гэтай гісторыі напісаў верш «Паданне».

Але ў «гарбатым» саркафагу знайшлі не маладзенькую князеўну, а сталую княгіню. Яна мела ўжо дзяцей і ўнукаў. Аб гэтым гавораць вянкi з надпісам «Дарагой бабулі ад дзяцей і ўнукаў», пакладзеныя на металічную дамавіну.

ЗАГАДКАВАЯ БОЧАЧКА

Наведвальнікам падзямелля ў касцёле абавязкова паказваюць незвычайную бочачку з дрэва, якая размяшчаецца ў металічнай пасудзіне, падобнай на звычайную выварку. У ёй, бочачцы, зберагаюцца астанкі чалавека.

Пра гэтую незвычайную дамавіну існуюць шматлікія паданні. Героём аднаго з іх быў князь, які вельмі любіў паляваць, але к старасці страціў магчымасць хадзіць. Яго вазілі ў калясцы. У такім становішчы ён нават спрабаваў выязджаць на паляванне. Шматлікія служкі гналі да князя загадзя падрыхтаванага мядзведзя. Звычайна звер быў стары і ціхі і лёгка даваў сябе забіць нядужаму паляўнічаму, які лічыўся вельмі трапным. Але аднойчы князь толькі параніў звера, які блізка знаходзіўся ля няўдалага стралка. Імгненна ціхі мядзведзь ператварыўся ў раз'юшаную, страшэнную сваёй дзікай сілай істоту. Ён наваліўся на бездапаможнага чалавека і пакуль апамяталіся слугі, загрыз яго. Тое, што засталася ад князя, гаворыць паданне, і было пакладзена ў маленькую бочачку.

СЛЕЗЫ МАРЫІ

«Марысін 1892». Гэты надпіс выбіты на гранітным помніку, які знаходзіцца ў Новым парку сярод вельмі забалочанай мясцовасці і адзічэлай расліннасці. Тут калісьці быў невялікі вадаспад пад назвай «Слёзы Марыі», раўчук, што насіў такую ж назву, і вялікі камень з дзіркай пасярэдзіне, які лічыўся «Пярсцёнкам Марыі». Паводле аднаго з паданняў, на гэтым месцы замерзла князеўна Марыя, паводле другога — пахавалі тут яе маленькую дачушку Марысю, а сама князеўна была пакладзена ў труну жывой, калі яна знаходзілася ў стане летаргічнага сну, і змешчана ў родавым склепе Радзівілаў. Камісія даследчыкаў, што вывучалі стан радзівілаўскіх мумій у 1953 годзе, знайшла труну, дзе ляжала маладая князеўна ў шлюбным адзенні. Рашэнне вучоных было адназначным: маладая князеўна памерла ад разрыву сэрца ў самой труне, калі спрабавала павярнуцца, а палажылі яе жывой. Вось аб гэтым пахаванні жыве ў народзе драматычная легенда.

У сястры аднаго з Радзівілаў была дачка Марыя, дзяцінства якой прайшло ў маёнтку бацькоў паблізу Клецка. Дзяўчынцы дазвалялася свабодна гуляць у парку і ваколіцах, сябраваць з дзецьмі шляхты і дваровымі аднагодкамі.

Сярод дворні звяртаў на сябе ўвагу не толькі вонкавай прыгажосцю, але і вялікімі здольнасцямі да мастацтва хлопчык-сірата. Усе яго клікалі прыгажун Ян. Так ён зваўся і пазней. Дачка магутных магнатаў і сын простага селяніна пасябравалі і яшчэ ў дзіцячыя гады далі клятву не разлучацца ніколі ў жыцці. Але абставіны аказаліся суровымі і жорсткімі да юных закаханых.

Бацькі Марыі памерлі рана і яе ўзялі на выхаванне ў Нясвіжскі замак. Ніякіх вестак пра хлопчыка яна не атрымывала. Жыццё ў замку вельмі адрознівалася ад ранейшага. Тут дзейнічалі няўмольныя законы роду Радзівілаў. Сустрэкацца з ніжэйшымі па паходжанню забаранялася. Ніякай сва-

боды цяпер Марыя не мела. Яна зрабілася маўклівай, многа чытала і нікому не давярала сваіх сардэчных таямніц. Марыі ўдалося ўпрасіць князя ўзяць для яе пакаёўку з бацькоўскага маёнтка — колішнюю сяброўку дзяцінства. Ёй Марыя магла раскажаць самыя свае патаемныя думкі, папрасіць дапамогі і парады. Уладары замка мелі на мэце ажаніць Марыю і свайго хворага сына, яе стрыечнага брата. У гэтым выпадку багаты пасяг Марыі далучаўся да багацця нясвіжскіх Радзівілаў.

У замку ўжо некалькі гадоў працавалі садоўнікі, майстры паркавай архітэктуры. Замежныя спецыялісты не маглі справіцца з вялікай працай, якую задумалі ўладальнікі. Шукалі здольную мясцовую моладзь. Некаторых хлопцаў пасылалі ў іншыя краіны, каб яны знаёміліся з паркавай культурай еўрапейскіх краін. У лік такіх трапіў і прыгажун Ян. Ён прабыў за мяжой чатыры гады, дасканала вывучыў усе асаблівасці пейзажных паркаў Італіі, Францыі, Германіі, пабываў у Пецярбургу. Здольны юнак шмат чытаў, вывучыўся іграць на скрыпцы.

Аднойчы Марыя пачула чароўныя гукі, поўныя пачуцця і гармоніі. Яны даносіліся з паляўнічага доміка, дзе жылі садаводы. Дзяўчына вельмі тонка адчувала музыку і зразумела, што іграў вялікі майстар. На яе запытанне пакаёўка адказала, што іграў Ян, іх добры сябар далёкай пары дзяцінства. Нядаўна ён пасяліўся ў Нясвіжы пасля замежных вандраванняў. Марыя страціла спакой і марыла аб сустрэчы. Каханне яе ўспыхнула з новай сілай. Хутка мары здзейсніліся. Яны сустрэліся ў замкавай бібліятэцы, дзе хлопцу дазволілі браць кнігі па мастацтву. Першы погляд Яна паведаміў князеўне, што ён не забыў іх сустрэч у дзяцінстве і кахае яе так, як і раней.

З дапамогай вернай пакаёўкі сустрэчы зрабіліся частымі. Маладыя людзі задумалі пажаніцца без дозволу сваякоў. Іх тайна зрабілася вядомай гаспадарам замка, калі ў Марыі павінна было нарадзіцца дзіця і яна рашыла больш не таіцца. Але гэта было б чорнай плямай на ўсім родзе знатных магнатаў. Яны абвясцілі Марыю псіхічна хворай і змясцілі ў адну з вежаў. Там Марыя нарадзіла дзяўчынку, якую назвала Марысай. Але маці, што яшчэ ляжала ў гарачцы, разлучылі з маленькай дачушкай. Слугам было загадана нікога не пускаць да яе, аберагаць ад усялякіх навін.

Некалькі дзён няшчасная нічога не ведала пра лёс Яна і Марысі. Але аднойчы ноччу ў вежу прабралася пакаёўка і паведаміла, што Яна, па чутках, вывезлі ў вёску, дзе забілі, а маленькую Марысю таксама загубілі і пахавалі як няхрышчаную за возерам. Пакаёўка ўзялася правесці Марыю да яе маці. Аглушаная горам Марыя ўскочыла з ложка і з распущанымі валасамі, у белай доўгай кашулі панеслася да возера. Слугі не змаглі яе затрымаць. Як прывід, пранеслася яна па двары і доўгай грэблі і апынулася на месцы, дзе была свежаўскапаная зямля. Пакаёўка пацвердзіла, што іменна тут ляжыць яе дачушка. Бедная маці рвала на сабе валасы, так

крычала ад болю і роспачы, што хутка страціла сілы і прытомнасць. Пры двары паведамлілі, што яна памерла ў выніку псіхічнага захворвання і як мага хутчэй паклалі яе ў труну.

Так трагічна абарвалася жыццё закаханых. Кажуць, што нясвіжскія салаўі вясной пяюць так цудоўна, бо навучыліся калісьці, слухаючы гукі скрышкі Яна, а слёзы Марыі ператварыліся ў брыльянты расы на пышным дыване травы ў парку.

Кажуць, што пахаванай жывой у склепе прысвечаны і помнік у самім касцёле — у правым бакавым алтары зверху ёсць цудоўная мармуровая скульптура маладой жанчыны, якая сядзіць на труне. Але пра гэтую скульптуру ёсць і іншыя меркаванні.

АВЭ МАРЫЯ

Пасля выхаду ў свет кнігі «Музы Нясвіжа» многія жыхары горада пыталіся ў аўтара, чаму ў ёй нічога не сказана пра музычны твор «Авэ Марыя»? Яны, канечне, мелі на ўвазе цудоўную песню Шуберта. Па іх меркаванні, яна была спецыяльна напісана для нясвіжскай манашкі, якая мела цудоўны голас і незвычайную прыгажосць. Спачатку такія думкі здаліся вельмі наіўнымі. Але пошукі ў гэтым напрамку прывялі да наступнага падання. У асобных творах ёсць звесткі аб тым, што адна дзяўчына, сэрца якой было, як Кажуць у народзе, разбіта, пайшла ў манастыр. Трагічны лёс маладой манашкі і надзвычай вялікія здольнасці да спеваў нарадзілі легенду, што іменна для яе быў напісаны твор «Авэ Марыя». Але, безумоўна, толькі не Шубертам (меркаванне аўтара), а якім-небудзь іншым кампазітарам, бо да гэтай тэмы звярталіся многія музыканты.

... Нясвіжскі князь Караль Станіслаў быў даволі ўлюбчывы. Не адна дзяўчына чула ад яго словы «вялікага кахання». Але вось аднойчы ён сустрэў надзвычай прыгожую простую дзяўчыну, бацька якой быў мастаком пры Нясвіжскім замку. Праз некаторы час князь так моцна пакахаў красуню, што вырашыў лепш адрачыся ад вялікай спадчыны, каб толькі ажаніцца з ёй. Гэта моцна ўстрымвала княгіню. Яна вырашыла дзейнічаць хітрацю.

Пры нясвіжскім двары выходзілася стрыечная сястра князя, вельмі багатая і высокага звання. Аднойчы, калі ўсе нясвіжскія магнаты гасцявалі ў Вільні, маці папрасіла сына і выхаванку апрануцца па-святочнаму і прыбыць у касцёл на нейкія ўрачыстасці. Так здаралася часта, і асаблівай увагі на запрашэнне малады Радзівіл не звярнуў. Ён выканаў просьбу і прыбыў у вызначаны час у касцёл. Людзей там было мала, гарэллі не ўсе свечкі. Пакуль ён зразумеў, што апынуўся на сваім уласным вяселлі, то маці ўжо паспела злучыць руку сына з рукой сваёй выхаванкі.

Даведаўшыся пра такое каварства, падманутая дзяўчына пайшла ў манастыр. Цудоўны голас так прыцягваў ўсе сэрцы, што манашку нават лічылі святой, калі яна спявала. Каму давялося хоць раз пачуць гэты спеў, адчуць у ім роспач і сум, ужо ніколі не маглі забыць яго. Анёл апусціўся з неба і ўсяляўся ў душу прыгажуні.

НЯЗНОЙДЗЕНЫ КЛАД

Велізарныя багацці былі сабраны ў нясвіжскім замку. Асабліва вялікія памеры набылі яны ў канцы XVIII стагоддзя. Па словах У. Сыракомлі, сяляне плацілі за ўсё: за карыстанне зямлёй, за лес, за пчол, за рыб, а магчыма, «і за само паветра».

Нясвіжскія магнаты маглі дазволіць сабе жыць у раскошы, валодаць выдатнымі творамі мастацтва, утрымліваць пышныя дварцовыя капэлы і тэатры, здзіўляць свет эксцэнтрычнымі выхадкамі.

Самай папулярнай легендай, якую раскажваюць гасцям старажытнага Нясвіжа, з'яўляецца паданне аб велізарным кладзе, які налічваў 60 пудоў каштоўнасцей. Гэта была родавая скарбніца, якая папаўнялася на працягу многіх стагоддзяў. Уладальнікі не мелі права нічога з яе ні прадаць, ні аддаць у пасаг, ні вывезці з тэрыторыі Нясвіжа. Нават у грозныя гады ваенных нашэсцяў, вялікіх пажараў і нягод каштоўнасці павінны былі заставацца ў якім-небудзь тайніку, пра які ведаў толькі сам князь і яго давераны слуга. Гэтыя патаемныя сховішчы маглі размяшчацца ў адным з падземных ходоў — пра іх так многа гавораць у Нясвіжы. Кажуць, што пераходы ад замка і касцёла ішлі ў бок Міхальскай гары, дзе калісьці ўзвышаўся касцёл святога Міхала і манастыр, да старажытнага парка Альба.

Многія цікавіцца, што ўваходзіла ў гэту велізарную скарбніцу. Ці былі каштоўнасці на самой справе? Хто іх бачыў? Ёсць шмат пісьмовых сведчанняў аб існаванні незлічэнных багаццяў нясвіжскіх Радзівілаў. Расійскі пасол князь М. В. Рапнін, які быў у складзе світы караля Станіслава Аўгуста, апошняга манарха Рэчы Паспалітай, пісаў у данясенні імператрыцы Кацярыне II: «Кароль заехаў да К. С. Радзівіла ў Нясвіж. Пасля бліскачага феерверка і абеду на 300 асоб, кароль спусціўся ў падземелле замка і ўбачыў залатыя зліткі, укладзеныя да самай столі. Золата было на сотні пудоў, мноства залатых рэчаў ды 12 апосталаў з гэтага металу і срэбра, усыпаныя каштоўнымі камянямі».

З захапленнем пісаў аб скарбах Радзівілаў і міністр замежных спраў Расійскай імперыі А. Чартарыскі: «Багаты замак у Нясвіжы. У 18 залах адных толькі ўпрыгожанняў сабралася на 5 альбо 10 мільёнаў дукатаў. Каштоўныя калекцыі зброі,

карцін, кніг, брыльянтаў. Але няма нічога даражэйшага, чым калекцыя «12 апосталаў», 5 з іх чыстага золата і ўсыпаныя каштоўнымі камянямі».

У дзевятым томе працы «Расія. Поўнае геаграфічнае апісанне нашай айчыны», які выдадзены ў Пецярбургу ў 1905 годзе, запісана: «Збераглося, між іншым, паданне, што тут (у Нясвіжы) былі схаваны велізарныя, масіўныя срэбраныя статуі дванаццаці апосталаў, багаты архіў, у якім зберагалася шмат пісьмаў еўрапейскіх манархаў, а таксама важныя дакументы па гісторыі Літвы, Польшчы. Акрамя таго, тут былі дыпламы, прывілеі, граматы, сапраўдны акт уніі і була папы Урбана XII. Куды ўсё гэта падзелася — невядома».

Другое пытанне — адкуль трапілі тыя ўнікальныя рэчы ў скарбніцу? Гісторыкі лічаць, што каштоўная калекцыя «12 апосталаў» магла прыбыць у Нясвіж з Канстанцінопаля ў пачатку XVII стагоддзя. Срэбраны набор быў падараны Мікалаю Радзівілу па мянушцы Сіротка рымскім папам. Шмат што перадаў у Нясвіж польскі кароль Ян Сабескі, які атрымаў бліскучую перамогу над туркамі пад Венай і захапіў вялікі абоз з каштоўнасцямі. Многія экзатычныя рэчы з гэтай калекцыі выклікалі захапленне ў тых, каму пашанцавала іх бачыць. Выдзяляўся яшчэ стол на 12 асоб дзівоснай работы майстроў эпохі Адраджэння, паходжанне якога невядомае. У Сыракомля жартаваў, што на ім Радзівілы падлічвалі свае мільённыя прыбыткі.

Рабаўнікі не аднойчы рабілі спробы захапіць скульптуры апосталаў. Гэта стала прычынай таго, што сапраўдныя статуі былі схаваны ў патаемныя месцы, а ў Благітнай зале замка стаялі па-майстэрску зробленыя копіі з воску, упрыгожаныя фальшывымі каштоўнымі камянямі. Неспрактыкаванаму воку цяжка было адрозніць падробку ад сапраўдных твораў мастацтва. Кажуць, што разам з апосталамі ў зале выставілі і васковыя фігуры тых рабаўнікоў, якія спрабавалі іх украсці. Гэта, як піша мінскі журналіст В. Бабровіч, была першая ў свеце калекцыя васковых фігур і існавала яна намнога раней, чым знакамітая лонданская галерэя.

Асаблівай вядомасцю карысталася скарбніца ў другой палове XVIII стагоддзя ў часы вядомага Пяне Каханку, як называлі Карала Станіслава Радзівіла. У літаратуры сустракаюцца звесткі аб тым, што насуперак катэгарычнай забароне вывозіць статуі з Нясвіжа гэты арыгінал спрабаваў некаторыя з іх вазіць за сабой па Еўропе і нават іншы раз закладваў святога Луку ці Матвея, калі ў яго было туга з грашымі. Але ён заўсёды выкупаў гэтыя каштоўныя рэчы і ўрэшце рэшт прывёз іх назад у Нясвіж.

Пасля смерці Пяне Каханку ўся агромністая спадчына перайшла да яго пляменніка Дамініка Радзівіла. Гэты апошні князь нясвіжскай лініі Радзівілаў быў на службе ў рускага імператара, але ў 1812 годзе ў час Айчынай вайны з французамі здрадзіў яму і перайшоў да Напалеона. Узяўшы з сабой

5000 уланаў, ён рушыў з ворагам на Маскву. Як і Напалеона, яго чакалі бясслаўныя ўцёкі з палаючай сталіцы.

Пры маланкавым адступленні Дамінік з часткай людзей заехаў у замак толькі на некалькі гадзін. Ён павінен быў дамовіцца аб тайніку для скарбніцы, сакрэт якога ведалі толькі сам князь і ўпраўляючы. Дамінік вымушаны быў паспешліва ўцякаць у бок Вільні. Астатнія свае багацці, акрамя скарбніцы, ён распарадзіўся грузіць на фурманкі і пасылаць яму наўздагон. Але ўпраўляючы не паспеў выканаць апошняга загаду свайго гаспадара. У Нясвіж уступілі рускія войскі пад кіраўніцтвам адмірала Чычагава. Усё нагужанае на фурманкі пачалі адпраўляць у другі бок. Упраўляючы рызыкнуў толькі патаемна адправіць на кані ганца ў бок Вільні з запіскай, дзе паведамлялася, што скарбніца захавана, як і дамовіліся, а ўсё астатняе вывозіць Чычагаў. Ганца злавілі рускія афіцэры каля Міра і расстралялі за сувязь з ворагам, а запіску прывезлі ў Нясвіж. Тут хутка даведаліся, што яе пісаў упраўляючы. Але той не сказаў, дзе была схавана скарбніца, і быў павешаны ў двары замка. Другі знаўца тайны клада, сам князь, праз некаторы час быў смяртэльна паранены і памёр. З таго часу рабіліся шматлікія спробы знайсці скарбніцу, але поспеху яны не мелі.

Ахвярай пошукаў у першую чаргу стаў цудоўны парк Альба. Ён увесь быў перакапаны. Дарэчы, некалькі слоў пра гэты куток Нясвіжа. Парк пачаў складвацца яшчэ ў XVI стагоддзі. Тут быў створаны звярынец. Мікалаі Сіротка прывёз сюды многіх жывёл, якіх на Беларусі да таго часу не ведалі. У XVIII стагоддзі звярынец павялічылі. У ім трымалі дзесяткі зуброў, сотні мядзведзяў, ваўкоў, аленьяў, ласёў. На штучных вадаёмах і каналах плавалі лебедзі. Тут дзейнічала марская школа. У цэнтры парку была збудавана летняя рэзідэнцыя князеў у выглядзе палаца святой Сафіі, як у Стамбуле. Па берагах каналаў пабудавалі невялікія хаткі розных стыляў: фінскія, швейцарскія, кітайскія, японскія, беларускія пад саломой і г. д. Над кожнай хаткай быў прымацаваны знак якога-небудзь звера: мядзведзя, тыгра, слана... У канцы красавіка гэтыя ідылічныя домкі засялялі прыворныя князё. Сам ён назначаўся войтам, а астатнія ператвараліся ў «сялян». Кожная сям'я апрацоўвала невялікі кавалачак зямлі, мужчыны пасвілі бараноў са званочкамі на шыях, а пастухі з гітарамі спявалі народныя песні. Пасля 1812 года ад усіх гэтых будынкаў не засталася і следу. Цяпер тут ураджаюць толькі векавыя дрэвы, асабліва магутныя дубы.

Не аднойчы рабілі спробы знайсці скарб немцы — і ў першую, і ў другую сусветную войны. У 1941—1944 гадах спецыяльная сапёрная рота шукала яго. Шмат каштоўных рэчаў было знойдзена і адпраўлена ў Германію, але галоўнай скарбніцы так і не знайшлі.

Трэба яшчэ адзначыць і той факт, што ў Нясвіжы знайшлі некаторую колькасць каштоўнасцей, якія ўваходзілі ў шырока

вядомы спіс награванай Напалеонам маёмасці. Можа і астатнюю частку хавае нясвіжская зямля?

ДЗІВОСЫ КАРАЛЯ СТАНІСЛАВА, ПАНЕ КАХАНКУ

Найвялікшая колькасць паданняў складзена пра авантурыста і дзівака, фантаста і п'яніцу Караля Станіслава па мянушцы Пανε Каханку. Пра яго паходжанні любіў слухаць малады Канстанцін Паустоўскі, які лячыўся ў нясвіжскім шпіталі ў час першай сусветнай вайны. Калі яму дазволілі хадзіць, ён наведваўся да старажылаў Нясвіжа і выслухоўваў шматлікія легенды, што ходзяць пра часы Пανε Каханку, пра пацехі князя-сумасброда, пра тысячы «хлопаў», якія стаялі з паходнямі ўздоўж дарогі да Нясвіжа, калі Пανε Каханку сустракаў авантурыстку Кінгстан, аб шумных паляваннях, пірах, самадурстве і шляхецкіх фанабэрыях.

Хадзіў анекдот аб тым, як Караль Станіслаў навучыўся чытаць. Пасля смерці першых дзяцей бацькі не вельмі прымушалі да вучобы гультая-сына. Нават у пятнаццаць гадоў распешчаны паніч не ўмеў чытаць, пакуль аднаму дасціпнаму настаўніку не прыйшоў у галаву арыгінальны спосаб навучыць таго літарам. Ён рысаваў іх крэйдай на дошцы, а потым прасіў вучня цяляць у іх са стрэльбы.

У Нясвіжы расказваюць паданне пра тое, як Пανε Каханку катаўся ў санках, запрэжаных мядзведзямі. Невядомы мастак перадаў гэта на карціне «Свавольная язда Пανε Каханку». На ёй разваліўся ў аднамесных санках фанабэрысты магнат. Ён адварнуўся ад людзей, якія ў жаху ўцякаюць ад незвычайнага картэжу. Коні ўсталі на дыбы, убачыўшы дзікіх мядзведзяў. Колькі магло быць ахвяр пры такіх забавах!

Расказваюць, што Пανε Каханку спрабаваў катацца летам у санках па дарозе, пасыпанай соллю. Пісьменнік П. І. Мельнікаў (Андрэй Пячэрскі) напісаў аб гэтым у кнізе «Князеўна Тараканова і прынкэса Уладзімірская». У Нясвіжскім замку аднойчы летам сабралася мноства гасцей. Баль працягваўся да глыбокай ночы, але і ноччу госці пакутавалі ад спакуты. Пекныя пані і маладыя паненкі часта мянялі свае ўборы і выпіралі хусцінкамі твары. Даволі поўны, князь больш за ўсіх цярэў ад гарачыні. У адзін з такіх момантаў ён звярнуўся да прысутных і паабяцаў на раніцу зіму і катанне ў санках. Такі жарт быў занадта смелы нават для князя. Госці вырашылі, што князь вельмі п'яны. Але якое ж было іх здзіўленне, калі раніцай яны ўбачылі «снег» на двары замка і сані, якія чакалі іх. І ўсё гэта пад промнямі гарачага летняга сонца! Прыгледзеўшыся, госці зразумелі, што ўсё наваколле было ўсыпана соллю. Дарагой, прывазной у той час з-за мяжы! Карэты паехалі да касцёла. Пасля такога катання сяляне і бяднейшая шляхта запасліся дэфіцытам на гады. Аднойчы князь убачыў,

Караль Станіслаў Радзівіл —
Пане Каханку

як адзін шляхціц сыпле соль з дарогі ў сваю брычку. Ён загадаў слугам насыпаць да самага верху, каб сквапны пан ішоў побач пешшу, а людзі ведалі, які ён скнара і як зганьбіў свой шляхецкі гонар.

Расказвае ў сваёй аповесці Мельнікаў яшчэ пра адно здарэнне ў духу Пανε Каханку, вялікага выдумшчыка. Аднойчы ён так разышоўся, што нават яго закадычны сябар, небага-

ты шляхціц, не вытрымаў і абазваў князя ілгуном. Той у запале адказаў аплявухай. Гэта вялікая абраза замуціла розум гордаму шляхціцу, і ён кінуўся да Радзівіла з нажом. Ледзьве паспелі схіпіць яго за рукі і вывесці з замка.

Абражаны шляхціц пачаў судовую справу за свой гонар, але суд аказаўся на баку багатага. Бедалага ўсё прасудзіў да ніткі і аднойчы паявіўся ў замку перад князем. Здзіўлены магнат запытаў, як ён асмеліўся з'явіцца яму на вочы, і вось што пачуў у адказ. На свеце ёсць два вялікія дурні: першы — князь, бо асмеліўся раўняць сябе з Кацярынай Вялікай, а другі — ён, шляхціц, таму што ўзяўся судзіцца з князем. Параўнанне з імператрыцай спадабалася Радзівілу, ён заключыў былога сябра ў абдымкі, усё яму дараваў і аддаў прасуджаную маёмасць.

Многа напісана і расказана пра шумныя гулянькі Пане Каханку, калі ён мог паявіцца на галоўнай плошчы горада ў адзенні Бахуса, седзячы на бочцы. У Сыракомля ў вершы «Ілюмінацыя» апісвае, як расплачваліся беднякі за такія забавкі магната:

... Князь Нясвіжскі Кароль, дайце веры мне дзеткі,
Пэўна, мора меў грошы,
Не чувана нідзе, дый не бачна гэткай
і за светам раскошы.

Колькі птаства на кухню ішло, колькі трункаў,
Як ігралі музыкі,
Калі князь на дзівосы свае ды частункі
Панства рознае клікаў.

От, вядома, шалеюць з раскошы магнаты,
Шум і смех у палацы,
Плацяць плачам за гэта змарнелыя хаты,
Плацяць чорнаю працай.

Там венгерскае п'юць, забаўляюцца госці
У раскошы, багацці,
А тут паліць святло і па сыне галосіць
Змізарная маці.

І праз дзень яшчэ цешылі ўсіх да астачы
Імяніны ў Нясвіжы...
Я ж на могілкі йшла за труною дзіцячай,
На плячах несла крыжык.

І дагэтуль душа мая ў жалбе вялікай...

КАПЛІЦА ЗАБОЙЦЫ

Ёсць у Нясвіжы не зусім звычайны помнік, які звязаны з імем небезвядомага Фадзея Булгарына, а дакладней, з яго дзедам Скандэрбекам. Кажуць, што ён адзін і пахаваны ў капліцы, што размясцілася каля пышнага касцёла. Невялікая каплічка вельмі ўступае па прыгажосці і мастацкаму аздабленню свайму велічнаму суседу.

Скандэрбек, па прозвішчу Булгарын, паходзіў ад вядомага героя з далёкай Албаніі. Ён пасяліўся на беларускіх землях пасля таго, як гэтыя мясціны абязлюдзелі ў выніку доўгіх кровапралітных войнаў. Сюды запрашалі сяліцца ўсіх, хто захаце, даючы вялікія прывілеі і вызваляючы ад падаткаў на дзесяткі гадоў.

Хадзіла чутка, што Скандэрбек забіў на мяжы свайго суседа Узлоўскага, пасварыўшыся з ім. Ён вельмі шкадаваў, што так здарылася. Па Літоўскаму статуту забойца павінен быў адкупіцца ад сваякоў загінуўшага. Пакуль вяліся перагаворы, Скандэрбек збудаваў гэтую невялікую капліцу і па некалькі дзён адзін, без яды і вады замольваў тут свой грэх. Кажуць, што ў ліку вёсак, якія адышлі сям'і забітага, былі сучасныя Ганцавічы. Скандэрбек заплаціў царкве на 350 гадоў наперад, каб пасля яго смерці кожны год спраўлялі па яго душы спецыяльную службу.

Аб капліцы падрабязна расказаў польскі пісьменнік Генрык Жавускі, сябар знакамітага паэта Адама Міцкевіча. У гістарычным рамане «Успаміны Сапліцы» ён піша: «У адну светлую Хрыстову нядзелю князь Пане Каханку, едучы ў касцёл, пачуў, як фурман крыкнуў фарэйтару: «Не бярэ ўправа, едзь прама на булгарынскую капліцу».

Вярнуўшыся ў замак з вялікай світай дваран і адзначыўшы свята венгерскім віном, Пане Каханку ўгнавіўся.

— А па якому праву пан Булгарын памясціўся каля майго касцёла? — раптам спытаў князь. Яму расказалі пра выпадак з Булгарыным.

— Я не хачу, каб забойцы ляжалі каля Радзівілаў. Выкінуць Булгарына зараз жа ў поле.

Канонік Гес, свяшчэннік замкавай капліцы, растлумачыў, што духоўныя законы забараняюць выкопваць цела з магілы.

— Дык паслаць гарматы і разбіць ядрамі капліцу! — усклікнуў князь.

Яму адказалі, што пры гэтым можна спаліць увесь горад.

— У такім выпадку я сам паеду і спраўлюся з гэтым Булгарыным... Запрагчы коней!

Калі падалі карэты, князь угаварыў свайго любімца Ляона Бароўскага паехаць з ім і накіраваўся да капліцы. Калі прыехалі на месца, князь папрасіў Бароўскага выклікаць Булгарына на дуэль. Быў разыграны чарговы спектакль у духу Пане Каханку.

— Пан Булгарын. Ягамосць выклікае вас на паядынак! — закрычаў Бароўскі, ўваходзячы ў капліцу.

— А што? — спытаў князь з брычкі.

— Маўчыць, — адказаў Бароўскі.

— Выходзіць, ён баязлівец, — сказаў князь. — Скажы яму гэта.

— Ягамосць лічыць вас баязліўцам, — закрычаў Бароўскі.

— А што? — зноў спытаў князь.

— Маўчыць, — паўтарыў Бароўскі.

— Скажы яму, што ён дурань!

Бароўскі паўтарыў і, каб кончыць фарс, які яму ўжо надакучыў, адказаў, што, здаецца, сам сюды ідзе, таму што ў склепе нешта заварушылася.

— Калі так, то паварочвай коней. Не хват, калі не адазваўся на першы выклік, а я не хачу мець справу з людзьмі, якіх патрэбна па тры разы выклікаць на паядынак».

Тым справа і скончылася, а капліца Булгарына стаіць да нашых дзён.

З НЯСВІЖА Ў НЬЮ-ІОРК

Многія гістарычныя і мастацкія каштоўнасці, якія знаходзіліся ў Нясвіжскім замку і былі набыты на сродкі, здабытыя ад цяжкай працы многіх тысяч сялян і рамеснікаў, назаўсёды згублены для Беларусі. Рознымі шляхамі губляў Нясвіж, а разам і ўся Беларусь, творы мастацтва, рэдкія і дарагія кнігі і летапісы, старажытную зброю і г. д. Прывядзем толькі адну гісторыю згубленай для Беларусі рэдкай зброі.

У мінулым стагоддзі адзін заўзяты калекцыянер па прозьвішчу Уняхоўскі, які добра ведаў па вопісу ўсе каштоўныя рэчы з Нясвіжскага замка, не мог знайсці некаторыя з іх ні ў адным музеі свету. Асабліва яго зацікавіла зброя, якую рабіў для Радзівілаў іспанскі майстар эпохі Адраджэння. Збройнік жыў у Таледа і выконваў заказы іспанскіх каралёў. Тварэнні яго рук ўпрыгожвалі калісьці Рыцарскую залу замка, а потым бяследна зніклі.

Калекцыянер вырашыў папытаць шчасця і накіраваўся ў Нясвіж, хаця горад пасля 1812 года быў ужо ў заняпадзе. Разбураўся і замак, дзе па пакоях свабодна гуляў вецер, лёгка дабіраўся да кожнага куточка праз разбітыя шыбы. Уняхоўскі ведаў, што многія каштоўныя рэчы можна знайсці ў мясцовых жыхароў. Ён спыніўся ў знаёмага небагатага шляхціца, але нічога не сказаў яму пра мэту свайго прыезду. Аднойчы шукальнік зусім выпадкова заўважыў, як шляхціц карміў парасят з нейкай дзіўнай місы. Гэты прадмет адразу ж прыкаваў ўвагу гасця. Гаспадар вельмі здзівіўся, калі пачуў просьбу прадаць яго.

Уняхоўскі не памыліўся ў сваім прадчуванні. Калі «місу»

адчысцілі ад бруду і чарнаты, ўбачылі залатыя ўзоры і знак майстра з Таледа. Гэта была толькі «спіна» ад старажытнага камплекта зброі. Але нават яе Уняхоўскі змог абмяняць на залаты рэквізіт, які калісьці належаў Мазепе. «Спіна» ж трапіла ў адзін з еўрапейскіх музеяў. Прыблізна ў той жа час адправіўся ў Нясвіж на пошукі нейкі авантурыст. Перад гэтым ён ўзяў пасведчанне на дазвол прывесці ў парадак металічныя панцыры рыцараў у замку. Ён нават не патрабаваў заплаціць за працу, тлумачачы сваё жаданне толькі вялікай любоўю да старажытных рэчаў. Працаваў некалькі месяцаў і сапраўды сабраў з лому некалькі панцыраў. Але тое, што шукаў патаемна, так і не знайшоў. Калі збіраўся ўжо пакінуць замак, адна старая кабета ўспомніла, што ёсць на гаспадарчым двары вялізная яма, дзе калісьці Радзівілы трымалі мядзведзяў. Зараз там многа ўсякага ламачча. Калекцыянер не вельмі і ўзрадаваўся, бо ўжо страціў надзею адшукаць што-небудзь. Якая ж была яго радасць, калі ў гэтым ламаччы ён знайшоў кірасу і дзіцячую зброю маленькага Мікалая Сіроткі са знакам таго ж майстра. Толькі гэтыя нікому, як лічылі дваровыя людзі, не патрэбныя «жалязякі» калекцыянер і папрасіў за сваю працу. Прадаўшы іх музею, ён атрымаў вялікія грошы. А хутка цудоўная знаходка была прададзена за акіяні і трапіла ў адзін з нью-йоркскіх музеяў.

Тут расказаны лёс толькі дзвюх рэчаў з мільёна прапаўшых каштоўнасцей, што па праву належаць беларускаму народу.

ЦІ БЫЎ ПУШКІН У НЯСВІЖЫ

Шляхі многіх вядомых людзей прайшлі праз Нясвіж. У іх ліку былі дзяржаўныя дзеячы, палкаводцы, вучоныя, пісьменнікі, мастакі, музыканты. Розныя мэты прыводзілі ў горад Сымона Буднага, Данілу Набароўскага, Пятра I, Карла XII, А. Сувораву, П. Баграціёна, польскіх каралёў, рускіх генералаў і адміралаў. Некаторы час тут жыў малады Рылееў пасля заканчэння кадэцкага корпуса, вучыліся Уладзіслаў Сыракомля, Якуб Колас, Кузьма Чорны, Адам Багдановіч (бацька Максіма Багдановіча) і іншыя. Свае ўспаміны пра Нясвіж пакінулі К. Паустоўскі, В. Катаеў.

Вельмі пашыранай была легенда аб знаходжанні А. Пушкіна ў старажытным беларускім горадзе. Кажуць, што гэта здарылася пасля паўстання на Сенацкай плошчы, калі на заходніх рубяжах Расіі адбываліся некаторыя афіцэры, блізкія сябры рускага паэта. Ён наведваў іх. З вуснаў у вусны пераходзілі падрабязнасці аб гэтым наведванні. Тут прысутнічае і ванна з шампанскім, у якой, нібыта, выкупалі Пушкіна, і агляд помнікаў, і знаёмства з прататыпамі герояў будучых твораў. Але гэта толькі легенда. Ніякіх слядоў наведвання Пушкіным Нясвіжа знайсці не ўдалося.

«ПАШТАЛЬЁН»

Калі экскурсантаў знаёмяцца з помнікамі эпохі Адраджэння — фарнымі касцёламі, яны абавязкова звяртаюць увагу на невялікую мармуровую пліту, якая знаходзіцца на правай сцяне недалёка ад уваходу. На ёй у авале партрэт паэта Уладзіслава Сыракомлі (Людвіка Кандратовіча) і лічбы: 1862—1902. Гэта не гады жыцця «вясковага лірніка», а памяць аб саракагоддзі з дня яго смерці.

Гаворачы аб жыцці і творчасці У. Сыракомлі, экскурсаводы абавязкова ўспамінаюць той факт, што ён з'яўляецца аўтарам слоў шырокавайдомай рускай песні «Когда я на почте служил ямщиком». Гэтае паведамленне выклікае цікавасць у слухачоў і жаданне даведацца аб гісторыі напісання верша «Паштальён». Ім расказваюць, што гэта быў першы надрукаваны твор маладога паэта (у 1844 годзе ў часопісе «Атэнэум») і знаёмяць з такім паданнем.

Аднойчы Людвік Кандратовіч, які толькі што павянчаўся з Паўлінай Мітрашэўскай, зайшоў з сябрамі ў Мірскую карчму — адзначыць пачатак свайго сямейнага жыцця. Яму хацелася, каб усе, хто знаходзіўся ў той час побач, былі такімі ж шчаслівымі і вясёлымі, як ён. Але адзін з прысутных, ужо немалады чалавек, не падтрымаў сяброў. Ён панура сядзеў у кутку і не адзваўся на прапановы далучыцца да вясёлай кампаніі. Сябры Людвіка адступіліся ад старога і перасталі звяртаць на яго ўвагу. Толькі Кандратовіч працягваў распытваць пра прычыну такога суму і панурасці. Нарэшце ён пачуў незвычайную гісторыю, якая вельмі ўсхвалявала маладога паэта. Вярнуўшыся дамоў, ён запісаў яе ў выглядзе верша-падання «Паштальён»:

Тут п'юць і гуляюць, адзін ты не п'ян,
А сумны, як вязень прыкуты.
Вазьмі сабе чарку, сядай на тапчан,
Скажы, што ў цябе за пакута?..

...— Ой, горка і смутна мне ўсюды, браток,
Няміла на свеце, няміла.
Дай чарку. Скажы, калі вып'ю глыток,
Як доля мяне падкасіла...

На пошту я трапіў зусім малады,
Фурман з мяне ўдаўся зухвалы,
А волі не меў, дыг ганялі тады:
Хоць свята, хоць ноч — усё мала.

Ад рання да змроку, ад змроку да дня
Вазіў я паноў і пакеты;
Заробіў рубля — і пад корчму каня:
Гуляй, весяліся да свету!

Ды сэрца аддаў я дзяўчыне-красе
З убогай вясковай хаціны.

Дарогі туды кіраваліся ўсе, —
Пабыць з ёй хацеў хоць хвіліну.

Была нейк у пісара справа ўначы,
Паклікаў мяне да сябе ён.
Іду, сваю долю цішком кленучы,
А ў полі скуголіць завея.

«Вязі эстафету» — «Ой, ліха звяло, —
Шанчу сабе, — у полі ні тропу...»
А сам за пакет, за каня, за сядло!
Ганю каркаломным галопам.

Мяцеліца круціць, упыну нямю,
Страшэннае скрозь бездарожжа,
Слупы верставыя мільгаюць старчма,
Пад'ехаў пад трэці — а божа!

Пачуўся мне плач, хоць віхура гула,
Хтось клікаў, прасіў дапамогі,
Падумаў я: «Згіне, сляпая імгла,
У снезе не знойдзе дарогі...»

Каня павярнуў, аж здалася, нібы
Хтось шэпча: «Куды ты, дзівача?»
Ды лепей у вёсцы той час перабыць, —
Дзяўчыну сваю хоць пабачыш!»

Страх сэрца мне сціснуў, забіла духі,
Чало зледзянела ад поту,
Я ў рог затрубіў, каб не чуць, стаць глухім,
Пагнаў сівака праз суметы.

Я еду дадому, праз трое ганей
Вяртаецца страх непазбыты,
А сэрца ўсё шэпча крадком, як раней,
Бразжыць, як званочак разбіты.

Конь чмыхнуў пры слупе, спыніўся наўзбоч:
У снезе, пад плахтаю белай,
Жанчыну я згледзеў, яна ўжо за ноч,
Як дрэва, уся скасцянела.

Я снежную намень абтрос з яе шат
І труп падцягнуў да дарогі...
Абцёр ёй аблічча... Была гэта, брат...
Дай чарку... Не маю больш змогі!

Гэты верш у вольным перакладзе на рускую мову паэта
Л. Трэфалева і стаў народнай песняй.

СТУДНЯ УНДЗІНЫ

Нясвіжскі парк пасадзіла Марыя дэ Кастэлян, княгіня
Радзівіл, жонка Антона. Аб гэтым паведамляе невялікі ка-
мень-помнік, што стаіць у самым пачатку той яго часткі, якая

Марыя дэ Кастэлян — заснавальніца нясвіжскага парку

назваецца Азярынай, альбо Старым паркам. Саджанцы былі вырашчаны з насення, прывезенага з саду Берлінскага палаца князёў Радзівілаў (гэта з таго ж надпісу). Значна большы камень, які размешчаны крыху далей, устаноўлены з выпадку 25-годдзя закладкі парку і ў гонар Марыі дэ Кастэлян за яе працу па ўпрыгожанню Нясвіжскага замка ўдзячным мужам Антонам, ардынатам нясвіжскім у 1903 годзе.

Чароўнасць і хараство старажытнага парку прывабліва-

юць кожнага, хто пападае ў гэтае царства магутных дрэў, цудоўных паян, гоману птушак. Асабліваю рамантычную афарбоўку гэтаму кутку прыроды надаюць шматлікія легенды.

Пры самым уваходзе наведвальнікаў сустракае маленькі домік, які называюць хаткай Чорнай дамы. Менавіта тут яна хаваецца ў непагадзь ад дажджу і марозу. Праз некалькі крокаў, недалёка ад бетоннага мосціка, у засені векавых дрэў можна ўбачыць невялікі прадаўгаваты вадаём. Калісьці ён напаўняўся вадой са студні Ундзіны.

Ундзіна — гэта каралева русалак, гераіня шматлікіх паданняў. У нясвіжскім іх варыянце гаворыцца, што ў месячныя ночы, калі вада пералівалася са студні цераз край, разам з ёй выходзілі на паверхню і русалкі на чале з Ундзінай. Яны пачыналі спяваць, чароўныя і хвалючыя гукі іх песень прываблівалі хлопцаў, якія былі ў парку ў гэты позні час. Самага прыгожага русалкі забіралі з сабой у студню.

СВЕДКІ МІНУЛАГА

Некаторыя матывы паданняў старажытнага горада выкарыстаны ў сваіх творах Якуб Колас, Пімен Панчанка, Янка Сіпакоў і іншыя.

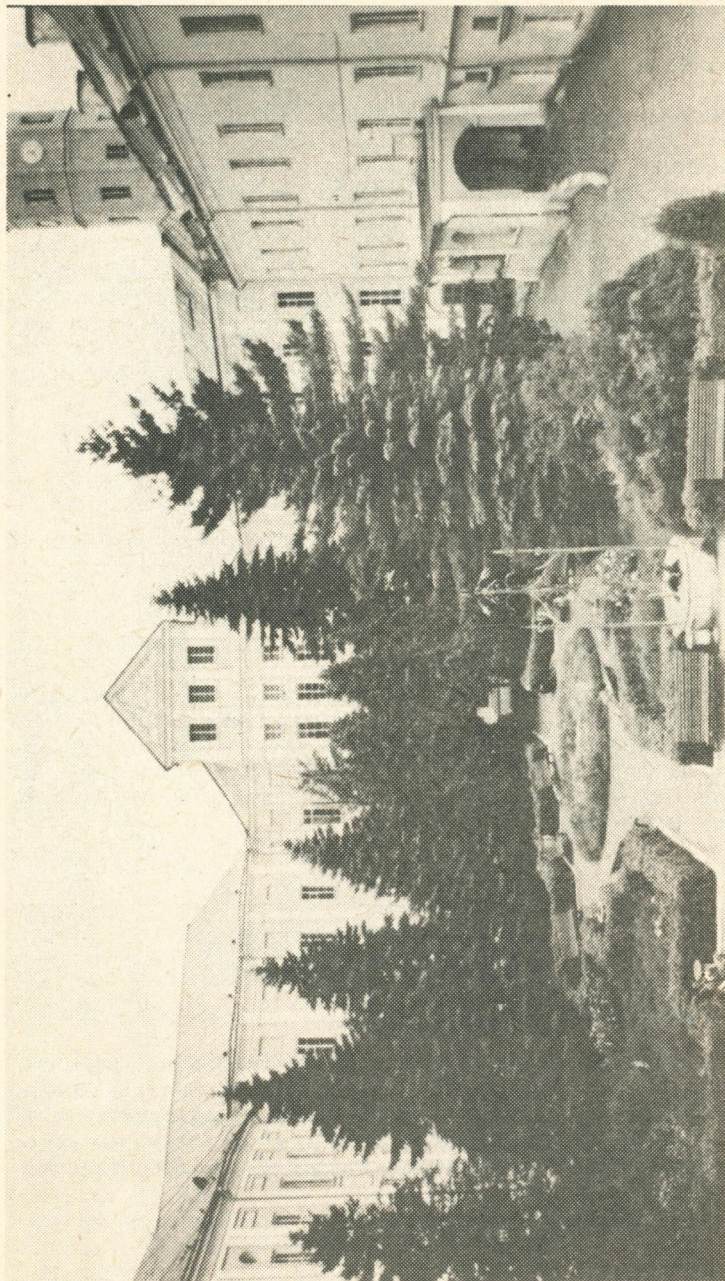
Якуб Колас не аднойчы ўспамінаў Нясвіж, дзе ён вучыўся на працягу чатырох гадоў. Героі яго твораў называюць гэты цудоўны горад малым Парыжам.

Добра ведаў паэт гісторыю краю, яго паданні і легенды. На захад ад Нясвіжа ўзвышаюцца некалькі курганоў, якія ў народзе называюць шведскімі. Кажуць, што яны засталіся яшчэ ад Паўночнай вайны, калі ў 1706 годзе тут кіпелі крывавыя баі, гінулі тысячы людзей. У паэме «Сымон-музыка» Якуб Колас піша:

Гэй, адвечныя курганы,
Сведкі прошласці глухой!
Кім вы тут панасыпаны?
Чыйей воляю-рукой
Вы раскіданы па полі,
Даўных спраў вяртаўнікі?
Эх, не скажаце ніколі,
Што казалі вам які!

Героя сваёй паэмы — таленавітага самавучку скрыпача Сымона Якуб Колас таксама знайшоў на Нясвіжчыне. Па волі багатага пана Сымон аказваецца ў цудоўным палацы, які ў апісанні Коласа нагадвае Нясвіжскі замак, а некаторыя рысы пана характэрныя для аднаго з Радзівілаў — Пана Каханку.

А над возерам стаіць
Замак грозны, замак хмуры;
Валы, бойніцы відаць,
Непрытульна і панура

Парадны двор Нясвіжскага палаца

Сцены гэтыя глядзяць.
Замак меў адну дарогу —
Вузкі насып між вады...

Легенду аб тым, што недзе ў парку за возерам у зямлі схаваны вялікія каштоўнасці і ў гэтым месцы нібыта можна ўбачыць залаты слуп, Якуб Колас падае такім чынам:

— Дзедку, глянь, а што бліскае
Там, дзядок, каля крыніц?
Блісь — і зараз жа знікае...
Што за з'явіна такая?
Што за забаўкі начніц?
— Эге ж, хлопчыку, зман гэта,
На такі агонь не ідзі:
Ні цяпла ў ім, ні прывету —
Лепш туды і не глядзі;
Не шукай агню такога:
Не даецца ў рукі ён,
Бо над ім вісіць праклён.
То — спакуса для дурнога,
То — праявіна ліхога,
Каб забраць каго ў палон.
Гэта — грошы заклятых,
Іх замовіў чараўнік,
Неадступны вартаўнік
Там вартуе грошы тыя.

ЛІТАРАТУРА

- Бабровіч В. Тайна Нясвіжскага замка // Беларусь. 1986. № 8.
Бурак О., Прилуцкий С. Радзивилловские мумии // Неман. 1971. № 7.
Жучкевич В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии. Мн. 1974.
Колас Я. Сымон-музыка. Мн. 1986.
Мельников П. И. (Андрей Печерский). Княжна Тараканова и принцесса Владимирская. М. 1989.
Осокин В. Пермские чудеса. М. 1979.
Семенов В. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. СПб. 1905. Т. 9.
Сіпакоў Я. Вочы ў вочы. Мн. 1978.
Сыракомля У. Выбраныя творы. Мн. 1966.
Kraszewski J. Król w Nieświeżu. Warszawa. 1962.
Syrokomla W. Wędrówki po moich niegdyś okolicach. Wilno. 1854.

З М Е С Т

Імя горада	3
Ад Калкі да Нясвіжа	4
Радзівілы ад слова «радзіць»	6
Папвая горка	7
Паслядоўнік Мікеланджэла	10
Вялікі галандзец у Нясвіжы	10
Чорная дама	11
Дуб і сасна	17
Таямніцы нясвіжскіх саркафагаў	20
«Гарбаты» саркафаг	21
Загадкавая бочачка	21
Слёзы Марыі	22
Авэ Марыя	24
Нязнойдзены клад	25
Дзівосы Караля Станіслава, Пана Каханку	28
Капліца забойцы	31
З Нясвіжа ў Нью-Йорк	32
Ці быў Пушкін у Нясвіжы	33
«Паштальён»	34
Студня Ундзіны	35
Сведкі мінулага	37
Літаратура	39

Научно-популярное издание

ШИШИГИНА Клавдия Яковлевна

ПРЕДАНИЯ НЕСВИЖА

Минск, издательство «Полымя», 1990.

На белорусском языке

Навукова-папулярнае выданне

ШЫШЫГІНА Клаўдзія Якаўлеўна

ПАДАННІ НЯСВІЖА

Загадчыца рэдакцыі Л. І. Круглова

Рэдактар А. І. Саламевіч

Мастацкі рэдактар В. А. Ярмаценка

Тэхнічны рэдактар С. І. Стараверева

Карэктары Л. А. Адамовіч, Т. С. Бялінская

ІБ № 798

Здадзена ў набор 22.06.89. Падысана да друку 08.12.89. АТ 16430. Фармат 84×108^{1/32}.
Папера друк. № 2. Гарнітура школьная. Афсетны друк. Ум. друк. арк. 2,10. Ум. фарб.-адб.
2,42. Ул.-выд. арк. 2,35. Тыраж 13 400 экз. Выд. № 5800. Зак. 1210. Цана 10 к.

Выдавецтва «Полымя» Дзяржаўнага камітэта Беларускай ССР па друку.

220600, Мінск, пр. Машэрава, 11.

Друкарня «Победа» Дзяржкамдруку БССР. 222310, Маладзечна, В. Таўлая, 11.

10 к.